

A MŰVELŐDÉS SZEREPE A SZOCIALIZMUSBAN

Előadásomban egy gondolatmenetet szeretnék felvázolni, amelynek lényege, hogy miként változott meg nálunk a szocializmusban negyed század alatt a művelődés társadalmi szerepe, és milyen változás várható ebben a tekintetben a közeli jövőben.

Gondolom, közismert a szocialista kulturális forradalom céljának az a kezdeti meghatározása, amely szerint a kulturát közkinccsé kell tennünk, megszüntetve ezzel a régi társadalmi rend uralkodó osztályainak műveltségi monopóliumát. Bármennyire is szocialista programnak tetszik ez a megfogalmazás, csak részben az. A kultúra közkinccsé tételét ugyanis már a felvilágosodás is meghirdette. Bessenyei György az "Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék" c. munkájában, 1781-ben azt mondta: "Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány. Ez minél közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb". A "közönséges" szón nem a tudomány leegyszerűsítését, hanem széleskörű elterjesztését értette. Ezt a polgári társadalom sem akkor, sem később, sem Magyarországon, sem másutt nem tudta megvalósítani, ha igaz is, hogy a polgárosultabb országokban a közműveltség jóval magasabb szintre emelkedett, mint nálunk, ahol még a II. világháború idején is feudál-kapitalista viszonyok uralkodtak.

Hiába nyitotta meg azonban a polgári társadalom kulturális intézményeit minden ember számára, a kultúra a szó szoros értelmében véve közkinccsé mégsem válhatott. Főként azért nem, mert csak a lehetőséget adta meg a művelődésre, de a feltételeket már nem teremtette meg hozzá egyenlő mértékben. A kulturális javak ára magas lett, s rendszeres vételüket csak a jobb keresetűek engedhették meg maguknak. A szocialista társadalom ebben a tekintetben kétségkívül messze túllépett a régi gyakorlaton: a művelődés többé már nem anyagi probléma, a könyv, a színház, a tanulás nem kíván megerőltető anyagi befektetést egyetlen társadalmi rétegtől sem. A műveltség azonban mégsem válik közkinccsé, s mintha az igények fejlődése is megrekedt volna a kezdeti fellendülés után. Kiepitettük a könyvtárak, mozik, művelődési házak széleskörű hálózatát, gondoskodtunk vándorkiállításokról és tájszínházi előadásokról, a sajtó, a rádió, a televízió csaknem mindenhová eljut már, s azt látjuk, hogy a lehetőségekkel mégis jóval kevesebben élnek, mint lehetne. Bizonyos rétegek egyáltalán nem törődnek a kultúrával, mások pedig csak a higabb változatával. Vajon miért? Mi okozza, hogy a lényegében azonos lehetőségek között az emberek különbözőképpen reagálnak a művelődési alkalmakra, s minek tulajdonítható, hogy egyesekből szinte teljesen hiányzik az érdeklődés a kultúra iránt?

Tanulságként érdemes felidézni, mit várt a felvilágosodás a kulturától. Abban a hiszemben, hogy a természet törvényei érvényesek az emberi társadalomra is, azt feltételezte, hogy ha ezeket a törvényeket széles körben ismertté tesszük, a világból egyszerre

eltűnhet a nyomor, a bűn, az elmaradottság, mert az emberek felismerik, hogyan kellene élniök. Nem vette azonban figyelembe ez a gondolkodás, hogy a társadalmat mozgató törvényszerűségek eltérnek a természeti törvényektől, hogy a megismerés még nem jelenti mindjárt az ismeretek helyes alkalmazását, de legfőképp abban tévedett, hogy azt hitte, az életkörülmények megváltoztatása nélkül és az egyenlőtlenséget szülő osztályviszonyok felszámolása nélkül is terjedhet a tudás, és képes lesz egymaga elvégezni azt, amit csak a társadalmat gyökeresen átformáló tevékenység képes megtenni.

A szocializmus elmélete mentes ezektől a tévedésektől. Mégis van valami kísérteties hasonlóság aközött, ahogy a kultúra közkinccsé tételének jelszava megtette pályafutását a polgári és a szocialista társadalomban. Az első szakaszban nálunk is kialakult az a meggyőződés, hogy a kultúra lelkes és fáradhatatlan népszerűsítésével megoldjuk a problémát, művelté tesszük az ország népét. Ahogy azonban a felvilágosodás eszméit követte annak megfogalmazása, hogy nem kell a kulturát erőltetni senkire sem, ha azt nem kívánja, ugyanugy nálunk is elterjedt már a jelszó, hogy a cél a meglévő igények kielégítése. Persze amíg ott a polgári módon értelmezett szabadság ürügyén hirdették ugyanezt, nálunk azzal az érveléssel, hogy az igényeket az anyagi viszonyok határozzák meg, tehát idealizmus lenne a kulturát azokra erőltetni, akiknek még nincs szükségük rá, vagy olyasmit adni, amit még nem igényelnek. Az is igaz, hogy a polgári liberalizmus egyuttal a kultúra közkinccsé tételéről való lemondást tükrözte, a mi következetes "materializ-

musunk" pedig azzal a hittel párosul, hogy a szocializmus fejlődése az elmaradott körülményeket és velük az igényeket is fejleszti majd. Ám a kiküszöbölt idealizmus helyébe ezzel újabb idealizmus lopózkodott: a szocializmus automatikus fejlődésébe vetett hit megelégedezik arról, hogy a társadalmat csak tagjai fejleszthetik, s ha erre a történelmi feladatra nem válnak éretté, akkor a fejlődés sem következhet be.

A felvilágosodás a művelődést a társadalmi fejlődés elé helyezte, a mi vulgármaterializmusunk mögéje. Meg kell próbálnunk ezután a kettőt dialektikus egységben szemlélni, úgy ahogy Lenin tette, kb. fél évszázaddal ezelőtt.

Lenin azon a véleményen volt, hogy a művelődés a szocializmus építésének szerves része. Mégpedig úgy, hogy a szocializmus építésének egyetlen lényeges feladata sem valósítható meg a társadalom korszerű műveltsége nélkül. Az ifjúsági szövetségek feladatairól mondott 1920-as beszédében a népgazdaság gyökeres átalakítását, villamosítását említette mint időszerű tennivalót, s hozzátette, hogy irástudatlan, kevésbé művelt emberekkel ez a feladat sohasem valósítható meg. Beszélt a politikáról is, és azt mondta, hogy nem érti meg és nem is hasznosíthatja a politika jelszavait az, aki képtelen e jelszavakat mint az emberiség történelmi fejlődéséből levont következtetéseket értelmezni. És összegezésként megjegyezte, "ha valaki azt állítja, hogy ő kommunista, s ezért semmit sem kell alaposan tudnia, az ilyen emberekből semmi sem lesz, ami csak némiképpen is hasonlítana a kommunistákhoz".

"Az új gazdasági politika és a népművelési bizottságok" c.

1921-es munkája szerint a gazdasági, a politikai és a kulturális tennivalók még szorosabb egységet alkotnak. Ezt írta: "vagy elpusztul a szovjet hatalom minden politikai vívmánya, vagy alátámasztjuk gazdasági alappal ezeket a vívmányokat. Ez a gazdasági alappal jelenleg nincs meg. Ennek építéséhez most kell hozzáfogunk. A kultúra fellendítése egyik legsürgősebb feladatunk".

Ugy tetszik, Leninnek e soraiban a kulturának sokkal nagyobb jelentősége van, mint társadalmunk ma uralkodó kulturafelfogásában. Igaz, ő a kulturát nem szindarabnak, versnek, zenének, táncnak nevezte, hanem a gazdasági és a politikai tevékenység megerősítőjének, eredményességük legfőbb feltételének. Ha az ötvenes évek első felének kulturális életére gondolunk, az a benyomásunk támadhat, mintha Lenin ezen a ponton tévedett volna, a történelem nem igazolta elképzeléseit. Figyelmesebb összehasonlítás után azonban el kell ismernünk, Lenin sohasem mondta azt, hogy irodalmi, művészeti alkotásokkal kell agitálni a gazdasági és a politikai feladatok maradéktalan végrehajtására. Nála a kultúra műveltséget és művelődést jelentett, amely nem lehet öncélú, a társadalom fejlesztésétől elvonatkoztatott.

Érdeemes most már megállapításait a ma használatos kulturafogalmunkkal összevetni. A Filozófiai Lexikon meghatározása, amelyet az oktatás mindenféle fórumán tanítunk, a következőket mondja: "a kultúra mindazon anyagi és szellemi értékek összessége, továbbá létrehozásuk, felhasználásuk és továbbadásuk mindazon módjai,

amelyeket az emberiség társadalmi-történelmi gyakorlata során megteremtett". Ebben a meghatározásban - mely meglehetősen hosszan folytatja még sajátosságainak felsorolását - semmi sincs a kultúra társadalmi szerepéről. Még azt sem említi, hogy a kultúra "visszahat" anyagi alapjára, mely a fejlődésének forrása. Általában a dialektika nem erős oldala ennek a definíciónak. Nincs ez meg az anyagi és szellemi javak kapcsolatában, s ennek köszönhető, hogy a kettő felsorolásszerű egymás mellett történő említése végülis idealizmusba vezet. A közfelfogás, és a kultúrával foglalkozó tanulmányok többsége nem is tud mit kezdeni az ugynevezett anyagi értékekkel, amikor a kulturális élet fejleményeit próbálja értékelni. Ezért nagyvonalúan megfélemedezik róla, s a kultúrát általában a szellemi javak összességéként kezeli, a tudatformákkal azonosítja. Nem is történhet ez másként, az anyagi és a szellemi jelenségek dualisztikus szétválasztása végülis mindig idealista szemléletet takar.

Ez a közelmúltig marxistának hitt és általánosan használt kulturafogalom tulajdonképpen egy velejéig idealista felfogás nem következetes bírálatán alapult. A múlt század második felében Németországban kialakult ujkantianus filozófia kulturafelfogásáról van szó, amelyben az számít kulturának, ami tőlünk függetlenül létező örök eszményeket testesít meg. A művészeti alkotás a szépség eszményét akarja kifejezni, az erkölcs a jóságét, a tudomány az igazságét, a vallás a szentségét. A kultúra így kívül áll a társadalmi gyakorlaton, semmi köze hozzá, s kívül áll az idő folyamatán is, nem rendeltetése, hogy tükrözze a társadalmat, amelyben javai

megszülettek. A művelődés ennek megfelelően öncélu, csak annyi jelentősége van, hogy a kulturális értékek átvételével "értékesebb embert" csinál belőlünk.

A mi kulturafelfogásunk ezideig lényegében ugyanerre a meggyőződésre épült. Azzal a különbséggel, hogy a szellemi javak mellé társította az anyagi javakat, majd rámutatott arra, hogy a kultúra forrása nem eszmei, hanem a társadalom anyagi-gazdasági alapja, termelő munkája. A kulturafogalom ezzel materialistává lett, de nem dialektikus materialistává. Ez a felfogás megfeledezett ugyanis arról, hogy az anyagi javakat csak szellemi erővel, tudatossággal lehet létrehozni, és hogy minden szelleminek mondott kultúra objektíválódik, tárgyiasul, vagyis anyagi erővé válik.

Ennek következtében a kultúra továbbra sem kötődött a társadalom termelő tevékenységéhez és közéleti-politikai gyakorlatához. Nem vált azok fejlesztésének eszközévé, és így nem is születetett meg a felismerés, hogy a kultúra ma már ugyanugy éltető forrása lehet a társadalmi gyakorlatnak, mint ez amannak. Nem csoda, hogy a kultúra társadalmi jelentőségét is inkább csak szavakban ismertük el, de gyakorlatilag megközelítőleg sem részesítettük anyai figyelemben és megbecsülésben, mint a gazdasági területet. Nem is történetetett másképp, hiszen nem láttuk meg a termelő tevékenység és a kultúra összetartozását, ehelyett a kulturát kizárólag a fogyasztási szféra tartozékának tekintettük. Ugy tetsetett, mintha előbb jól kellene termelni, megfelelő életszínvonalra törekedni, azután, ha már nincsenek ilyen gondjaink, a kulturát is élvezhetjük, művelődhetünk. Ennek a felfogásnak azonban semmi

köze sincs a kultúra lenini értelmezéséhez. A lenini felfogásban ugyanis a kultúra nem élvezeti cikk, nem a szabad idő kitöltése, nem az unaloműzés eszköze, hanem a legsürgetőbb és legfontosabb társadalmi feladatok megoldásának a kulcsa és egyben eredménye is. Ha ebben az értelemben bíráljuk a közfelfogásban még uralkodó kultúrafogalmat, akkor rá kell döbbernünk arra, hogy abból nemcsak a kultúra harmadrendű kérdésként való kezelése következik, hanem egyúttal az égetően fontos társadalmi feladatok elodázása is.

Nem véletlen ugyanis az, hogy amikor a kultúrát megfosztjuk társadalmi szerepétől és jelentőségétől - amelyet Lenin egyszer már oly világosan megfogalmazott - akkor egyszersmind arról is lemondunk, hogy a gazdasági és a politikai életben döntő változásokra törekedjünk. Ez a viszonylagos passzivitás a gazdasági és a politikai élet fejlesztésével szemben úgy szokott megfogalmazódni, hogy nem kell itt lényeges változtatásokra törekednünk, mert a szocializmus kisebb hibáktól eltekintve alapvetően egészségesen fejlődik, és mindenféle türelmetlenség csak a tények figyelmen kívül hagyásához, káros voluntarizmushoz vezethet. Ebből következik azután, hogy az embernek ma ugyanazt kell csinálnia, mint tegnap, csak legfeljebb becsületesebben, pontosabban. A fejlődés apró reformok útján megy előre, az alapokon már nem kell változtatnunk, a társadalomformálás forradalmi feladatai már befejeződtek. Igaz, az emberek tudatában sok még a kispolgáriság, de ez a múlt maradványa, és a szocializmus fejlődésével együtt majd ez is eltűnik.

Kérdés azonban, hogy a tudatos beavatkozás a körülmények alakulásába minden esetben voluntarizmus-e, a fejlődés a fejlődést

gátló tényezők lebontása nélkül létrejöhet-e és az individualizálódás és privatizálódás nem éppen abból a gyakorlatból fakad, amely semmiféle lényeges tennivalót sem tud megjelölni a társadalom tudatos fejlesztésében, illetve ezt csak az általánosság síkján teszi meg?

Pedig van bőven tennivalónk. Olyan feladatokat kell megoldanunk, amelyeket az emberiség történelme során még soha meg sem közelíthetett, de amelyeknek megoldásához a feltételek érnek már. Ilyen a munka emberivé tétele, vagyis alkotó jellegének kialakítása minden ember számára. Ilyen a társadalom valóságos demokratizálása, mely gyakorlatilag azt jelenti, hogy senki sem mondhatja többé, a lényeges döntésekben "a kis emberek" illetéktelenek. S olyan feladatok állnak még előttünk, mint az emberi képességek kibontakoztatása, a személyiség kiteljesítése, az emberi méltóság megvalósítása, a tevékenységben megnyilvánuló szabadság realizálása. Amíg nagy számban élnek emberek, akik képtelenek sorsukat jól irányítani, akik tudatlanok, akik életüket kicsinyes torzsalkodásokkal, pletykákkal színesítik, akiknek ünnep, ha betegre ehetik, részegre ihatják magukat, akik nem értik naponta végzett munkájukat, még kevésbé azt a társadalmat, amelynek tagjai, addig tarthatatlan az a közfelfogás, hogy nincsenek megoldásra váró problémák, hogy aki ezeket szóvá teszi, az sötétben lát, pesszimista. Éppen az a pesszimizmus, ha valaki mindig csak az "eredményekre" hivatkozik, mert ezzel azt dokumentálja, hogy nem hisz a lényegi változtatás lehetőségében, s nem hisz az emberekben sem, hogy képesek urrá lenni a nehézségeken. Ezért kerüli meg a problémákat, ezért mondja mellékesnek azokat. De ezzel nem segít a dolgokon. A problémák csak

elmélyülnek, elmérgesednek, ha felelőtlenül kezelik őket. És előbb-utóbb mégis csak kikényszerítik megoldásukat, legfeljebb a késedelem tengernyi kárt és szenvedést okoz. Ezért az egyetlen lehetséges magatartás csak a társadalmi felelősség alapján kibontakozó aktív magatartás lehet, s nem az, amelynek aktivitása kimerül a fennálló állapotok dicséretében.

A marxizmus egyik alapigazsága, hogy a fejlődést az ellentmondások harca viszi előre. Ha nálunk nem lenne ellentmondás, akkor fejlődés sem lenne. A problémák feltárása tehát nem akadémikusokdás, nem pesszimizmus, hanem a társadalomépítés eszköze, szükségyszerű mozzanata. Így kritikai is, amelyben mindig együtt van az, ami ellen, és amiért harcolunk. E társadalomkritikának elsősorban nem a szubjektív fogyatékoságokat kell feltárnia, ezek aránylag könnyen kiküszöbölhetők. A társadalomfejlesztés objektív akadályairól kell szólni, azokat kell lebontani, mert azok még a szubjektive pozitív szándékokat és tevékenységeket is eltorzítják. Felismerésük azonban csak tudományos alapokon nyugvó társadalomismereten, társadalmi-világnézeti rendezettségű műveltség birtokában lehetséges, enélkül megrekedünk az egyéni vélekedések, alkalmi tapasztalatok, spontán ötletek színvonalán.

Könnyű belátnunk, hogy a demokratikus közéleti aktivitás - mely egyuttal a munka alkotóvá tételének és a személyiség kibontakozásának is kulcskérdése - megfelelő műveltség nélkül meg nem erősödhet. A történelmi-társadalmi összefüggésekben való látás szükségszerűen kapcsolódik a társadalmi problémák megoldásában felelősséget vállaló és a társadalmat fejleszteni akaró ma-

gatartáshoz. Az embernek azonban nemcsak önmagát kell legyőznie, hogy kiléphessen önmagába zártságából és megrekedettségéből, hanem azt a közfelfogást is, mely akadályozza, hogy a közéleti aktivitás és a vele összefonódó kultúraelsajátítás természetes magatartásként elfogadott normává válhasson.

Harcolnunk kell az ellen a nézet ellen, mely szerint a problémák nyílt feltárása a szocializmus fejlődésének a tagadása. Marx "A moselvidéki tudósító igazolása" c. fiatalkori munkájában így írt erről: Ha a felsőbb szervek tájékoztatást kérnek az ügyek állásáról egy adott területet vezető hivatalnoktól, ez "azt hiszi, az a kérdés, hogy a vidékén jól van-e minden, egyértelmű azzal a kérdéssel, hogy ő jól igazgatja-e". Ebben pedig többnyire nem kételkedik, vagy ha igen, semmi esetre sem árulja el. "Így egyrészt nem fogja annyira vigasztalannak találni a helyzetet, másrészt pedig, ha vigasztalannak találja, ennek okát az igazgatáson kívül fogja keresni, részint a természetben, amely az embertől független, részint a magánéletben, amely az igazgatástól független, részint véletlenekben, amelyek senkitől sem függenek". A bürokráciáról van szó tehát, mely magában hordja a kényes ügyek felvetésétől való félelmet, a felelősség elodázását, a problémák elhallgatását. A közélet aktivizálása helyett a közéleti aktivitás elaltatását.

Küzdenünk kell továbbá az ellen a beidegzettség ellen, mely utópiának minősíti mindazt a változtatási szándékot, aminek ma még nincsenek meg a feltételei. Ez a "realista" felfogás alighanem el sem tudja képzelni, hogy a társadalom képes tudatosan és szervezett együttműködéssel megteremteni ezeket a feltételeket. Kényel-

mesebb pl. a szakképzetlen tömegeknek megfelelő munkaalkalmakat létrehozni, mint megváltoztatni ezeket az embereket egy korszerűbb termelés követelményeinek megfelelően. Kockázatmentesebb a már megszokott és bevált eljárásokat alkalmazni, mint jobbakat keresni, amelyek esetleg nem fognak beválni. A körülményekhez való passzív alkalmazkodás azonban azzal a veszéllyel jár, hogy a körülmények mindinkább romlanak. Egyszerűen azért, mert ami az életben nem fejlődik, az visszafejlődik. S ha csak kielégítjük a meglévő igényeket, de színvonalukat nem fejlesztjük, akkor ezek az igények is vissza fognak fejlődni, és nem a jövő kialakítása, hanem a múlt konzerválása lesz az érdekük. Ez pedig nyilvánvalóan nem lehet a mi programunk.

Nyilvánvaló talán az is, hogy az emberek fejlődni csak akkor tudnak, ha olyan feladatok elé kerülnek, amelyek megoldása közben kénytelenek fejleszteni önmagukat. A demokratizmus is csak akkor valósulhat meg magasabb és érettebb szinten, ha azt a megoldásra váró társadalmi problémák teszik szükségessé. Ha ellenben a szocializmusban nincsenek megoldandó közéleti problémák, vagy úgy gondoljuk, hogy azokról jobb nem beszélni, akkor nincs is szükség arra, hogy a demokratizmust szélesítsük.

Mindezek után talán felmerül valakiben a kérdés: miért beszélünk ennyit munkáról és politikáról, ahelyett, hogy a színházról, filmről, regényekről és kiállításokról, televíziós adásokról és szellemi vetélkedőkről mondanánk valamit. Egyszerűen azért tesszük, mert a kultúra lényege éppen ebben van, és nem abban, amit a mindennapi életben kulturának hiszünk.

Az új szovjet művelődéstudomány a kultúra fogalmát így határozza meg: a kultúra az emberi célokért folytatott társadalmi tevékenység módja, eredménye és eszköze - írja Markarjan "A marxista kultúraelmélet alapvonalai" c. könyvében. Zlobin szerint "a kultúra az ember alkotó tevékenysége: multbeli tevékenység, amely kulturális értékekben rögzítődött, tárgyiasult és jelen tevékenység, amely ezen értékek elsajátításán, tárgytalanításán alapul, azaz a történelem gazdagságát eleven egyének belső gazdagságává teszi és alkotó munkájukban testesül meg". És Csesznakov megfogalmazásában: "a kultúra emberek készségeinek, eszméinek és érzelmeinek történelmileg meghatározott összessége, valamint ezek rögzítése és materializálása a termelés és a szolgáltatások technikájában, a nép műveltségi színvonalán, a társadalom életét szabályozó és szervező intézményekben, a tudomány és technika vívmányaiban, az irodalom és a művészet alkotásaiban".

Ha elfogadjuk ezeknek a meghatározásoknak a lényegét, hogy a kultúra nem független az ember társadalmi gyakorlatától, sőt, - lenni kifejezéssel élve - "szerves része a társadalom építésének", akkor mindent meg kell tennünk, hogy a kultúra végre elfoglalhassa az őt megillető helyet a társadalmi tevékenységek rendszerében. S vele együtt közvetlenül kapcsolnunk kell a művelődés problémáját a gazdasági, a politikai élet problémáihoz, de úgy, hogy e területek között ne egyoldalú függés, hanem kölcsönhatáson alapuló összefüggés legyen. Ebből következik, hogy a művelődés központi feladatává a problémaérzékenységben és problémamegoldó képességben manifesztálódó alkotó magatartás kialakítását kell tennünk. Minden, ami el-

távolit ettől, bármily tetszetős eredményt is hoz, csak látszateredmény és önáltatás. Energiánk tékozlása, ha ehelyett mással foglalkozunk, és lehetőségeinket, erőfeszítéseinket nem erre a célra összpontosítjuk. Alkotó emberré, vagyis a fejlődést igénylővé és a vele járó kockázatot és küzdelmet vállalóvá nagyon nehéz átalakulnunk. S bár ma a feltételek inkább megvannak, mint korábban, nagyon könnyű a változás és változtatás igénye helyett ráállni a nyugalomra, kényelemre, biztonságra, mint életcélra. Csak a körülményeit és önmagát változtató emberi magatartás méltó a mi körünk emberéhez. Annak ellenére, hogy van olyan feltételezés: a jövő megszünteti a politikát. Az alkotó ember számára azonban a hatalmi harcok politikája helyett magasabb szinten bontakozik ki a politizálás lehetősége: a társadalom építésében. És ezért a művelődés problémáját is így kell megfogalmaznunk: képes-e kulturánk és a vele élő ember ezt a politikát eredményessé tenni?

Ha most visszatérünk az előadás első gondolatához, összegezésül azt mondhatjuk: a szocializmus kezdetén a kulturát el akartuk juttatni mindenkihez. A kultúra terjesztése vált központi feladattá a művelődésügyben, és szervező típusu emberek kellett hozzá. Ma a kultúra elsajátítása és alkalmazása a döntő problémánk, ehhez viszont már művelődéelméleti felkészültséggel és művelődéspolitikai tájékozottsággal rendelkező, a nevelés-képzés gyakorlatában is járatos szakemberek kellene, akik képesek művelődési folyamatokat kialakítani, azokat programozni, irányítani, értékelni, fejleszteni és koordinált egységbe szervezni, egyuttal az önképző törekvéseket is messzemenően támogatni.

A változás eléggé jelentős. Rajtunk áll, mennyire jutunk előre.